

HAGEMUNTEN VAN DE DUITSE ORDE

door Jan Lodewijk

Het is bekend dat er in heerlijkheden, gelegen boven Gemert en langs de Maas, in de middeleeuwen munten geslagen zijn. Tevens zijn er munten uit de 15de eeuw, met op de voorzijde de naam van een landcommandeur van Alden Biesen en op de keerzijde de plaatsnaam Gruitrode, dat evenals Gemert onder de balei Alden Biesen ressorteerde.

In de 12de en 13de eeuw konden de landsheren (van Luik, Utrecht, Brabant, Vlaanderen, Holland, Gelre, Kleef) wegens het verval van de koninklijke macht zich steeds onafhankelijker opstellen. Daarbij trokken ze meer rechten, waaronder het muntrecht, naar zich toe. Het volledig bezit van dit muntrecht stelde hen in staat het geldwezen in hun land naar eigen goeddunken in te richten. Het liet de landsheer tevens toe, op elke gemaakte munt, een bepaald percentage belasting te heffen (zgn. sleischat).

Aanvankelijk sloeg men in de 13de eeuw overal slechts één munttype: de zilveren penning (in beperkte mate ook de $\frac{1}{2}$ penning of obool). In Brabant was dit de Leuvense penning. Wegens de toename van het handelsverkeer (voornamelijk oost-west), werd ook gebruik gemaakt van buitenlands geld: de Engelse penning (sterling), en de Keulse penning (beide equivalent aan 3 Leuvense penningen). In de 2de helft van de 13de eeuw werd de aanmaak van dit munttype hier zelfs ter hand genomen. Daarnaast werden nog andere denominaties gemaakt. Hiervan was de zgn. groot, gebaseerd op de Franse groot Tournoois, de grootste munt. Door de toenemende muntproductie werd de sleischat een steeds belangrijkere bron van inkomen voor de landsheer.

In de 14de eeuw vonden van gewest tot gewest verschillende muntontwaardingen plaats. Deze devaluaties werden door de

landsheren vaak als instrument gebruikt om de muntproductie en daarmee de sleischat te handhaven of te vergroten. Omdat in de Nederlanden de landsheren zich onafhankelijk van elkaar opstelden, ontwikkelden de muntstelsels van de gewesten zich

fig.1 Muntatelier ca.1500 door H.Schauffelein

verschillend. Dit bracht met zich mee dat er in de 14de eeuw een grote diversiteit aan munttypen in omloop was. Hiervan was echter de Vlaamse groot sinds 1340 de belangrijkste. Wegens de aantrekkelijkheid van het muntrecht, hoofdzakelijk als bron van inkomsten voor de muntheer, richtten ook tal van kleinere heren op hun gebied muntateliers op. Daarbij beriepen ze zich op vroeger verkregen rechten of matigden zich gewoon het muntrecht aan. In de regel lagen de kleinere heerlijkheden met eigen muntslag aan de randen van de territoria van de landsheren. Hun munten, die men hagemunten noemde, zijn in het algemeen sterke nabootsingen van de landsheerlijke, maar bevatten minder edelmetaal dan de originele. Aan de hand van de muntopschriften kan bepaald worden wie de muntheer was en waar deze munten geslagen werden. Dit

geld was soms bedoeld voor de eigen heerlijkheid, maar meestal werd het door kooplieden gekocht, die het als goed geld in de omliggende landen in omloop brachten. Uit de technische uitvoering van de hagemunten valt op te maken dat de muntslag professioneel was opgezet. Hiervoor werden vakbekwame lieden als muntmeester aangetrokken. Het kwam ook voor, dat deze muntmeesters munten met een vervalst muntopschrift lieten slaan (al of niet met medeweten van de muntheer). Deze valse munten werden door zijn medewerkers in de omliggende streken gedistribueerd. Zo was het valsmunten door de muntmeester van de graaf van Megen in 1450 aanleiding tot het sluiten van het atelier, afgedwongen door de hertog van Brabant (1). Boven Gemert lag een groep heerlijkheden met de volgende hagemuntateliers (1,2), actief in de 2de helft van de 14de eeuw: Waalwijk, Gennep, Herpen, Ravenstein, Grave en Oyen. De ateliers Megen en Batenburg waren actief van ca. 1350-1450.

fig.2 Dubbele Groot van Reinald (1378-1396),
geslagen in Ravenstein na 1392.
Imitatie van de Brabantse Rozebeker.

Noch uit schriftelijke bronnen, noch uit muntvondsten blijkt dat Gemert eigen muntslag gekend heeft. Vermoedelijk was wegens de onbereikbaarheid vanuit de Maas zo'n atelier niet aantrekkelijk.

In de 15de eeuw werden de Nederlanden geleidelijk aan verenigd onder het Bourgondisch vorstenhuis, wat ook in de munt tot uitdrukking kwam. De munthervorming van 1434, waarbij het economisch belang van de staat voorop stond en niet het inkomen van de landsheer, bracht stabiliteit in het muntstelsel. Er kwam één uniforme reeks gouden en zilveren munten, met als eenheid de Vlaamse groot. Daarentegen behield wel elk Bourgondisch gewest zijn eigen historisch gegroeid kleingeld (penningen en mijten). Dit kleingeld had alleen een lokale functie als pasgeld en geld voor de armen. Het bestond

hoofdzakelijk uit koper met een fraktie zilver. Wegens de relatief hoge produktiekosten, werd het in de muntateliers als bijprodukt beschouwd. Omdat er te weinig van werd aangemunt, ontstonden in de 15de eeuw allerlei nieuwe, kleine hagemuntateliers die in de behoefte naar deze muntsoort begonnen te voorzien. Het kon door hen goedkoop worden aangemaakt door met het toch al lage zilveragehalte te knoeien of gewoon weg te laten. Vooral de steden beklaagden zich bij hun landsheren over het overvloedig binnendringen van deze hagemunten en verzochten daarbij om zelf de muntslag ter hand te mogen nemen. De Bourgondische vorsten hebben in hun gewesten aan geen enkele stad een muntprivilege gegeven en het oprichten van staatsateliers werd door hun muntmeesters te duur bevonden.

De meeste hagemuntateliers uit de 15de eeuw waren gevestigd in heerlijkheden die buiten de Bourgondische invloedssfeer lagen. Het gaat hierbij om een vijftiental ateliers die in het tegenwoordige Belgisch en Nederlands Limburg lagen en hoofdzakelijk actief waren in de periode 1380-1480.

Een van die heerlijkheden was Gruitrode (ca. 10 km ten westen van Maaseik). Gruitrode was oorspronkelijk als leen van Keulen in bezit van de heren van Heinsberg en ging in 1417 over op Iwan van Cortenbach (3). Deze was landcommandeur van de balei Alden Biesen (1410-1434) en heer van Gemert. Van hem zijn de eerste munten van Gruitrode bekend. Het zijn imitaties van kleingeld van het bisdom Luik waarin Gruitrode als enclave lag.

fig.3 Munt van Iwan van Cortenbach (1417-1434),
geslagen te Gruitrode, met verschillende wapens.

Verder zijn er nog munten op naam van Mathias van der Straete (landcommandeur van 1440 tot 1460), die in tegenstelling tot die van Cortenbach, slechts gedeeltelijk leesbaar zijn (4). Lucas schrijft nog meer munten toe aan latere landcommandeurs uit de 15de eeuw (5). Deze munten zijn echter vrijwel onleesbaar, zodat de toeschrijving onzeker blijft. Men kan hierbij ook denken aan munten die met opzet onduidelijk geslagen werden om een zeker muntopschrift te suggereren.

Gewoonlijk brengt men de muntslag van Gruitrode in verband met de balei Alden Biesen (3,5). Dit ligt voor de hand omdat Gruitrode een commanderij was die ressorteerde onder Alden Biesen en omdat men veronderstelt dat meerdere landcommandeurs in Gruitrode munten lieten slaan. Van enig muntrecht te Gruitrode is echter niets bekend. De Duitse Orde heeft het muntrecht dat zij sinds 1226 bezat voor Pruisen niet aangewend in hun overige gebieden. Verder vertonen de munten die te Gruitrode werden geslagen grote overeenkomst met de munten van de omliggende hagemuntateliers. Daarom ligt het meer voor de hand te veronderstellen dat de munten van Gruitrode hagemunten zijn.

fig.4. Zgn. "brûlé" van het bisdom Luik, geslagen op naam van Jan van Beieren (1389-1418). Deze typisch-Luikse munt is in naburige hagemuntateliers w.o. Gruitrode nagemaakt (6).

De indruk bestaat nu dat de munten van Gruitrode niet zozeer in opdracht van Iwan van Cortenbach werden geslagen, maar dat het initiatief veeleer uitging van een muntmeester die in die omgeving actief was. Deze muntmeester verzorgde de muntslag waarbij Iwan van Cortenbach toestemming verleende zijn naam te gebruiken en beiden deelden dan in de opbrengst. Omdat het ging om een typisch Luiks munttype zullen deze munten bestemd zijn geweest voor het Luiks gebied, waar Gruitrode middenin lag. Het verspreidingsgebied van deze munten zal dus zeer beperkt geweest zijn, temeer nog omdat het om kleingeld gaat. De muntslag te Gruitrode heeft kennelijk geen enkele band met Gemert, ook al wordt dat gesuggereerd door de naam van Iwan van Cortenbach.

NOTEN:

- (1) P.O. van der Chijs, De munten der Nederlanden van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend, 8 (Haarlem, 1862), 47.
- (2) H. Enno van Gelder, De Nederlandse munten, (Utrecht, 1968), 191 e.v.
- (3) Diverse auteurs, Kunst en oudheden in Limburg, 26, (Sint-Truiden, 1981), 43.
- (4) P.O. van der Chijs, op.cit., 152 e.v.
- (5) P. Lucas, Monnaies seigneuriales Mosanes, (Walcourt, 1982).
- (6). J.de Chestret de Haneffe, Numismatique de la principauté de Liège et de ses dépendances